פתיחת מסכת בכורות ולידת עם ישראל

פורטל הדף היומי למסכת בכורות

הרב יונתן קירש

אפשר לומר שפתיחת המסכת לוקחת אותנו ישר אל מכת בכורות. הכיצד? המסכת פותחת דווקא בדין שותפות עם נוכרי בבהמה. המשנה קובעת באופן ברור: כל שותפות או חלק שיש לגוי בעובר החמור - פוטרים מן הבכורה (משנה בכורות א, א).

מדוע כל חלק של הגוי פוטר? מדוע פותחים את מסכת בכורות דווקא עם דין זה?

נראה שמצווה זו מבטאת את **הייחודיות של ישראל**. אם היינו צריכים להצביע על הרגע שבו נתייחד עם ישראל ביחס לגויים, נראה **שיציאת מצרים** באופן כללי, **ומכת בכורות** בפרט, הם הרגע הזה.

במכת בכורות **התקדשו הבכורות** (במדבר ג יא). אך זהו גם הרגע שבו **עם ישראל נולד**. כל עם ישראל הוא בבחינת בכור – "בני בכורי ישראל" (שמות ד כב).

הרב צבי יהודה מבאר שזו בעצם התמצית והבירור האחרון של כל עבדות מצרים - הופעת ה"בכוריות" של ישראל. כאשר מתגלה עצמאות ישראל, מתמוטטת קרקע העבדות. בכך מתבלטת ההבדלה שבין ישראל לעמים (שיחות הרצי"ה פרשת בא).

עם ישראל ביציאת מצרים יצא "גוי מקרב גוי" (דברים ד לד), וזה כמו "עובר הנשמט ממעי אמו" (מכילתא). כל תהליך ההתהוות שלנו כאומה מתרחש שם. תיאור זה גם מזכיר לנו את פתיחת המסכת – "הלוקח עובר".

הגמרא תדון גם באיסור למכור בהמה לגוי. אפשר לומר שגם איסור זה מחזיר אותנו אל שעבוד מצרים ויציאת מצרים. הכיצד?
הרי מדוע אסור למכור בהמה לגוי? מפני שעושה בה מלאכה בשבת (רש"י על המשנה). גם הבהמה צריכה לנוח בשבת.
עניין זה היה נושא מרכזי ביציאת מצרים. במדרשים מבואר שפרעה לא רצה שישראל ישמרו את השבת, ובכל זאת הם שמרו אותה (שמות רבה: א כח, ה יח). ובאופן כללי יותר, כל מצוות השבת היא זכר ליציאת מצרים: "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצִאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיָד חֲזָקָה וּבִזְרֹעַ נְטוּיָה עַל כֵּן צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת" (דברים ה טו).

גם כשמסתכלים בפרטי מצוות פטר חמור, רואים כיצד ה"משל" וה"נמשל" כל כך קרובים זה לזה. כולם מבטאים פרטים ממכת בכורות ביציאת מצרים (כך מבואר במדרשים ובמפרשים):
ישראל – נמשלו ל**שה**,
מצרים – נמשלו ל**חמור**,
מכת מצרים - היא ה**עריפה**,
פרעה – אותיות **הערף**,
מכת בכורות והקדשת בכורות ישראל– הן ה**פדיון** ,
קרבן פסח בשה – ממנו למדנו את הלכות של ה**שה של פטר חמור** (גם מצרים עבדו לשה).

כך יוצא שפתיחת המסכת לוקחת אותנו ישר אל מכת בכורות ואל משמעות המצווה.

.

פתיחת מסכת בכורות ולידת עם ישראל

פורטל הדף היומי למסכת בכורות

הרב יונתן קירש

מקורות והרחבה:

המשנה הראשונה הפותחת את המסכת

מסכת בכורות דף ב עמוד א:
הלוקח **עובר חמורו של עובד כוכבים**, והמוכר לו אע"פ שאינו רשאי, המשתתף לו, והמקבל הימנו, והנותן לו בקבלה - פטור מן הבכורה, **שנאמר: בישראל - אבל לא באחרים.**
רש"י: שנאמר - (במדבר ג) הקדשתי לי כל בכור בישראל אבל לא באחרים עובדי כוכבים.

ייחודיות עם ישראל שהתגלתה במכת בכורות

במדבר פרק ג (פרשת במדבר)
(יא) וַיְדַבֵּר יְקֹוָק אֶל מֹשֶׁה לֵּאמֹר: (יב) וַאֲנִי הִנֵּה לָקַחְתִּי אֶת הַלְוִיִּם מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תַּחַת כָּל בְּכוֹר פֶּטֶר רֶחֶם מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיוּ לִי הַלְוִיִּם: (יג) **כִּי לִי כָל בְּכוֹר בְּיוֹם הַכֹּתִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הִקְדַּשְׁתִּי לִי כָל בְּכוֹר בְּיִשְׂרָאֵל מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה לִי יִהְיוּ אֲנִי יְקֹוָק:**
רש"י: מתוך בני ישראל - שיהיו ישראל שוכרין אותן לשירות שלי. **על ידי הבכורות זכיתי בהם ולקחתים תמורתם, לפי שהיתה העבודה בבכורות**, וכשחטאו בעגל נפסלו, והלוים שלא עבדו עבודה זרה נבחרו תחתיהם.

במדבר פרק ח (פרשת בהעלותך):
(טו) וְאַחֲרֵי כֵן יָבְאוּ הַלְוִיִּם לַעֲבֹד אֶת אֹהֶל מוֹעֵד וְטִהַרְתָּ אֹתָם וְהֵנַפְתָּ אֹתָם תְּנוּפָה: (טז) כִּי נְתֻנִים נְתֻנִים הֵמָּה לִי מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תַּחַת פִּטְרַת כָּל רֶחֶם בְּכוֹר כֹּל מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל לָקַחְתִּי אֹתָם לִי: (יז) **כִּי לִי כָל בְּכוֹר בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בָּאָדָם וּבַבְּהֵמָה בְּיוֹם הַכֹּתִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הִקְדַּשְׁתִּי אֹתָם לִי**: (יח) וָאֶקַּח אֶת הַלְוִיִּם תַּחַת כָּל בְּכוֹר בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל:
רש"י: כי לי כל בכור - **שלי היו הבכורות בקו הדין, שהגנתי עליהם בין בכורי מצרים ולקחתי אותם לי** עד שטעו בעגל, ועכשיו ואקח את הלוים:

בחירת עם ישראל במכת בכורות והשלמת קניית הבכורה ביציאת מצרים

שמות פרק ד (פרשת שמות)
(כב) וְאָמַרְתָּ אֶל פַּרְעֹה כֹּה אָמַר יְקֹוָק **בְּנִי בְכֹרִי יִשְׂרָאֵל**: (כג) וָאֹמַר אֵלֶיךָ שַׁלַּח אֶת בְּנִי וְיַעַבְדֵנִי וַתְּמָאֵן לְשַׁלְּחוֹ הִנֵּה אָנֹכִי הֹרֵג אֶת בִּנְךָ בְּכֹרֶךָ:
רש"י: בני בכרי - **לשון גדולה,** כמו (תהילים פט כח) אף אני בכור אתנהו, זהו פשוטו**...".**

תהלים פרק פט
(כח) **אַף אֲנִי בְּכוֹר אֶתְּנֵהוּ** עֶלְיוֹן לְמַלְכֵי אָרֶץ:
רש"י: בכור אתנהו - **גדול** אתנהו.

הופעת בכוריות ישראל – שיחות הרב צבי יהודה

שיחות הרב צבי יהודה, פרשת בא (11):
מתוך כך נפגשים בבירור היסודי של "ושמתי פדת בין עמי ובין עמך". ההבדלה הזאת הולכת ומתבררת במכת החושך, עד שמגיעים לביטויה החריף ביותר: מכת בכורות. "כה אמר ה': בני בכורי ישראל...שלח את בני ויעבדני ותמאן לשלחו, הנה אנכי הורג את בנך בכורך". אנחנו הבכור בין ברצוננו בין שלא ברצוננו – זאת עובדה אלוהית הקיימת לכל הדורות...כולם יהיו צדיקים, מאמינים ועובדי ה' לעילא ולעילא, אבל הבכור נשאר בכור לעולם! **בירור זה – שהבכורה שייכת לישראל – הוא הבירור האחרון, ועל ידו נשמטת הקרקע של העבדות. מתוך הופעת בכוריותנו מתגלה עצמאותנו, מתמוטטת קרקע העבדות**, ואנו "יוצאים ביד רמה". זהו הטיפול הרפואי האלוהי להוצאתנו מטומאת מצרים.

שיחות הרב צבי יהודה, פרשת בא (21):
כח זה נמשך מהבכוריות שלנו. לכן שלשלת התגלות המצוות שבפרשתנו שהתחילה בקידוש הזמנים מסתיימת ב"קדש לי כל בכור". **הבכוריות היא המסקנה המרכזית של פרשתנו**, בה מתגלה מה הוא ישראל: "בני בכורי ישראל". זאת עובדה מציאותית שאינה ניתנת לשינוי. לא הרופאים קובעים מי יהיה בכור. **בגמר הטיפול האלוהי בגויים על ידי מכת בכורות, מתבלטת ההבדלה בין ישראל לעמים בגילוי "בכוריותו" הלאומית לעומת טומאת מצרים ובכורותיה.** וכמו כן בסוף פרשתנו מופיע החיוב הגדול של "קדש לי כל בכור" של "עם זו יצרתי לי תהילתי יספרו" לכל הדורות.

רש"י , שמות פרק ד:

פתיחת מסכת בכורות ולידת עם ישראל

פורטל הדף היומי למסכת בכורות

הרב יונתן קירש

"בני בכרי - **...ומדרשו כאן חתם הקב"ה על מכירת הבכורה שלקח יעקב מעשו".**

לידת עם ישראל ביציאת מצרים והפיכתם ל"בכור"

דברים פרק ד (פרשת ואתחנן):
(לד) אוֹ הֲנִסָּה אֱלֹהִים לָבוֹא לָקַחַת לוֹ **גּוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי** בְּמַסֹּת בְּאֹתֹת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה וּבְיָד חֲזָקָה וּבִזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם יְקֹוָק אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ:

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויהי פרשה ו (יד, ל):
וכאדם שהוא **שומט את העובר ממעי הפרה** שנאמר או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי שאין ת"ל גוי מקרב גוי אלא כאדם שהוא **שומט את העובר ממעי הפרה** ואומר ואתכם לקח ה' ויוצא אתכם מכור הברזל וגו' (דברים ד כ).

גבורות ה', מהר"ל, פרק ג:
ובמדרש שוחר טוב (תהלים קט"ז) ויוציא אתכם מכור ברזל כשם שהזהבי פושט ידו ונוטל הזהב מן הכור כך הוציא הקדוש ברוך הוא את ישראל ממצרים וכעובר שהוא נתון בתוך מעיה של בהמה והרועה נותן ידו ושומטו כך הנסה אלהים לקחת לו גוי מקרב גוי ע"כ...שהיו ישראל דומין כעובר במעי בהמה **מחובר לאם טפל אצלה שהוא ירך אמה ואין לו מציאות בעצמו**...או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי, **וכתב לך לשון מקרב שהוא לשון קרב וכרעיים, כלומר שהיו ישראל במצרים כמו שנבלע העובר בבטן אמו, כי כן היו ישראל במצרים כמו העובר שנתהוה בבטן אמו ולבסוף יוצא כאשר נשלם הווייתו, וכך בני ישראל היו מתגדלים ומתהוים בתוך מצרים עד שנעשו שלמים להיות שש מאות אלף**, וזהו שלימות ישראל להיות שש מאות אלף ואז יצאו:

האיסור למכור לגוי ושבת – "אף על פי שאינו רשאי"

רש"י מסכת בכורות דף ב עמוד א:
אע"פ שאינו רשאי - כדתניא במסכת ע"ז (ד' יד:) ובכ"מ אין מוכרין להם בהמה גסה **מפני שעושה בה מלאכה בשבת.**

שמירת שבת במצרים

שמות רבה (וילנא) פרשה א כח:
ד"א וירא בסבלותם ראה שאין להם מנוחה הלך ואמר לפרעה מי שיש לו עבד אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת, ואלו עבדיך אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע הם מתים, אמר לו לך ועשה להן כמו שתאמר, **הלך משה ותקן להם את יום השבת לנוח,**

שמות רבה (וילנא) פרשה ה, יח [ה, ו - ט]:
מלמד שהיו בידם מגילות שהיו משתעשעין בהם משבת לשבת לומר שהקדוש ברוך הוא גואלן, לפי **שהיו נוחין בשבת**, אמר להן פרעה תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו וגו', אל יהו משתעשעין **ואל יהו נפישין ביום השבת.**

שבת כזכר ליציאת מצרים

דברים פרק ה (פרשת ואתחנן):
(טו) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּצִאֲךָ יְקֹוָק אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיָד חֲזָקָה וּבִזְרֹעַ **נְטוּיָה עַל כֵּן צִוְּךָ יְקֹוָק אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת.**

מצוות פטר חמור – משל ונמשל הקרובים זה לזה – מכת בכורות ויציאת מצרים

ישראל - שה, מצרים - חמור

בראשית רבה (וילנא) פרשה צו (פרשת ויחי) ה:
ד"א יעקב אמר שלא יפדו בי המצרים, הם משתחוים לשה, **ואני נמשלתי בשה** שנאמר (ירמיה נ) שה פזורה ישראל, **ובמצרים כתיב (יחזקאל כג) אשר בשר חמורים בשרם**, וכתיב (שמות לד) ופטר חמור תפדה בשה, הוי אל נא תקברני במצרים,

אני - פדיתי שה בחמור, ואתם - חמור נפדה בשה

מדרש תנחומא (בובר) פרשת במדבר, אות כד':
דבר אחר פקוד כל בכור זכר. אמר הקב"ה **בשביל חיבתם של ישראל שניתי סדרו של עולם, כיצד כתבתי בתורתי שיהא חמור נפדה בשה, שנאמר ופטר חמור תפדה בשה (שמות לד כ), ואני לא עשיתי כן, אלא פדיתי שה בחמור, המצריים נמשלו בחמור**, שנאמר אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג כ), **וישראל נקראו**

פתיחת מסכת בכורות ולידת עם ישראל

פורטל הדף היומי למסכת בכורות

הרב יונתן קירש

שה, שנאמר שה פזורה ישראל (ירמיה נ יז), והרגתי את בכוריהם של מצריים, והקדשתי בכוריהן של ישראל, שנאמר כי לי כל בכור [בבני ישראל באדם ובבהמה ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי אותם לי (במדבר ח יז), לכך אמר לו פקוד כל בכור זכר בבני ישראל].

בכורי מצרים נמשלו לחמורים

שמות פרק יג:
(יג) **וְכָל פֶּטֶר חֲמֹר תִּפְדֶּה בְשֶׂה** וְאִם לֹא תִפְדֶּה וַעֲרַפְתּוֹ וְכֹל בְּכוֹר אָדָם בְּבָנֶיךָ תִּפְדֶּה:
רש"י: פטר חמר - ולא פטר שאר בהמה טמאה, וגזרת הכתוב היא **לפי שנמשלו בכורי מצרים לחמורים**.

רבי אליהו מזרחי שמות פרק יג פסוק יג:
פטר חמור לפי שנמשלו בכורי מצרים לחמורים. **שהמצריים בכללם נמשלו לחמורים**, כדכתיב: (ותזני אל ארץ מצרים) ["ותזני אל בני מצרים" יחזקאל טז, כו], "אשר בשר חמורים בשרם" (יחזקאל כג, כ).

יחזקאל פרק כג:(יט) וַתַּרְבֶּה אֶת תַּזְנוּתֶיהָ לִזְכֹּר אֶת יְמֵי נְעוּרֶיהָ אֲשֶׁר זָנְתָה בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם: (כ) וַתַּעְגְּבָה עַל פִּלַגְשֵׁיהֶם **אֲשֶׁר בְּשַׂר חֲמוֹרִים בְּשָׂרָם** וְזִרְמַת סוּסִים זִרְמָתָם:

בראשית פרק כב (פרשת וירא):(ה) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל נְעָרָיו **שְׁבוּ לָכֶם פֹּה עִם הַחֲמוֹר** וַאֲנִי וְהַנַּעַר נֵלְכָה עַד כֹּה וְנִשְׁתַּחֲוֶה וְנָשׁוּבָה אֲלֵיכֶם.

מסכת קידושין דף סח עמוד א:
שפחה כנענית מנלן? אמר רב הונא, אמר קרא: **שבו לכם פה עם החמור, עם הדומה לחמור**. אשכחן דלא תפסי בה קדושי,
רש"י: שפחה מנלן - **דלא תפסי בה קידושי.**

רש"י מסכת בכורות דף מו עמוד א:
נתגיירה מעוברת - ובעלה עמה וילדה הוי אותו ולד בכור לכהן דפטר רחם הוא בישראל ולא לנחלה דהורתו שלא בקדושה ולאו בר נחלה הוא **וזרע מצרי רחמנא אפקריה דכתיב (יחזקאל כג) וזרמת סוסים זרמתם.**

העריפה – מכת מצרים

פירוש רבינו מיוחס על פרשת בא:
"לפי שהמצריים משולים בחמורים...ושה כנגד ישראל...וכפי **שהיה להם למצרים ליתן את ישראל להב"ה ולפדות עצמו מן המיתה ולא רצו ונערפו**".

ר' צדוק הכהן מלובלין - רסיסי לילה אות נח:
"וזה ענין קדושת פטר חמור שהוקדשו מאז נגד מצרים שנמשלו לחמור כמו שאמרו ז"ל (בראשית רבה צו, ה) כי מכה שלהם היה על ידי הרגשת קדושה אלא שהם טמאים בעצם **על כן אין שייך בהם קדושה בעצם כלל רק קדושתם לפדותם בשה או לערפם. ובמצרים היה שניהם הם נערפו והקדושה נכנס בשה ישראל כמו שנאמר (במדבר ג, יב) כי לי כל בכור בבני ישראל וגו' ביום הכותי וגו' ולא שהיו פדיונם רק שהם קדשו גם כן באותו פרק שהיה גילוי שכינה** ונתגלית קדושה גם להם אלא שהם קדושים בעצם ויכלו לסבול ולא יצאה חיותם אדרבה נתדבקו על ידי זה באלהים חיים להיות שייך לו".

עורף - פרעה

ליקוטי הלכות, רבי נתן מברסלב, הלכות פטר חמור הלכה א':
וְעַל-כֵּן אִם אֵינוֹ פּוֹדֵהוּ אֲזַי וַעֲרַפְתּוֹ, כִּי כְּשֶׁאֵינוֹ נִכְנָע בְּחִינַת הַחֲמוֹר מֵאַחַר שֶׁאֵינוֹ פּוֹדֵהוּ אֲזַי הוּא בְּבְחִינַת עֹרֶף שֶׁהוּא בְּחִינַת מִצְרַיִם, **בְּחִינַת פַּרְעֹה שֶׁהוּא אוֹתִיּוֹת הָעֹרֶף כַּמּוּבָא**. עַל-כֵּן צָרִיךְ לַחֲתֹּךְ עָרְפּוֹ דַּיְקָא לְשַׁבֵּר וּלְבַטֵּל טֻמְאַת מִצְרַיִם.

שער הפסוקים, רבי חיים ויטאל, פרשת וישב:
"...ומקום אחיזתם בקדושה אינו בצד פנים של הגרון דקדושה רק באחוריים הנקרא עורף. **ולכן שם כל מלכי מצרים הוא פרעה**, ואינו שם פרטי למלך אחד כנודע. **והנה פרעה בגימטריא עורף ע"ה. גם פרעה יש בו אותיות הערף**. לרמוז כי אחיזתו היא בערף שבקדושה.

השה וקרבן פסח

מסכת בכורות דף יב עמוד א:
משנה: אין פודין לא בעגל ולא בחיה, לא בשחוטה ולא בטריפה, ולא בכלאים ולא בכוי...
גמרא: מתניתין מני? בן בג בג היא, דתניא, בן בג בג אומר: **נאמר כאן שה ונאמר להלן שה**, מה להלן - **פרט לכל השמות הללו**, אף כאן - פרט לכל השמות הללו...
רש"י: להלן - **בפסח.**לכל השמות - שבמשנתנו הפסח אינו בא עגל וחיה דכתיב (שמות יב) שה מן הכבשים ומן העזים ולא שחוט דבעינן שחיטה לשם פסח...